

Kai Witzlack-Makarevich
Universität Jena
Centrum Studiów Polonoznawczych im. Aleksandra Brücknera

Dialog ponad granicami: polscy gimnazjaliści na Zaolziu i serbołużyczcy gimnazjaliści na Łużycach

Wstęp

Celem artykułu jest zbadanie, jaki jest stosunek członków mniejszości narodowej do własnego języka oraz jak oceniają oni własne kompetencje językowe. Aby tak wyznaczony cel osiągnąć, przeprowadzono badania wśród przedstawicieli dwóch mniejszości słowiańskojęzycznych – polskiej na Śląsku Cieszyńskim i górnołużyckiej w Niemczech. Badaniem objęto dwie grupy jednorodne pod względem wieku i statusu społecznego – 51 uczniów w wieku od 17 do 19 lat z Polskiego Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego w Czeskim Cieszynie (Český Těšín, Republika Czeska) i 19 uczniów w wieku 16 i 18 lat z Gimnazjum Serbołużyckiego w Budziszynie (Sorbisches Gymnasium w Bautzen, Republika Federalna Niemiec)¹. Wybór takich grup był podyktowany szczególną rolą, jaką w utrzymaniu języka odgrywa młodzież stojąca u progu dojrzałości i tym samym bliska decyzji o zakładaniu rodziny. Jest z tym związana także kwestia, czy po zakończonej edukacji szkolnej przedstawiciele młodego pokolenia widzą swoją przyszłość w rejonie ojczystym.

Badania zostały przeprowadzone w październiku 2015 roku (Český Těšín) i we wrześniu 2016 roku (Bautzen)² w ramach projektu *Języki i tożsamości*

---

¹ Z Gimnazjum Serbołużyckiego nadeszło 39 kwestionariuszy. Podczas analizy okazało się jednak, że 20 z ankietowanych uczennic i uczniów nie ma rodzica pochodzenia łużyckiego. Nie są zatem członkami mniejszości łużyckiej. Z tego względu ich informacji nie uwzględniono w niniejszym artykule, zostaną one zanalizowane oddzielnie w późniejszym terminie. Pytania sformułowano po niemiecku. Jeśli nie było doprecyzowań, *język łużycki* w tym artykule oznacza zawsze *górnolużycki*.

² Autor chciałby w tym miejscu podziękować panu dyrektorowi Andrzejowi Bizoniowi (Český Těšín) i panu dyrektorowi René Jatzwaukowi (Bautzen) za wielką pomoc w zbieraniu danych do badań.

słowiańskich mniejszości narodowych i językowych: Witalność – Prestiż – Postawy – Zachowanie języka. Celem projektu było zbadanie witalności i prestiżu własnego języka w obrębie różnych mniejszości słowiańskich oraz stosunku ich użytkowników do ojczystej mowy. Z badań tych – po uwzględnieniu istotnych czynników – można będzie wyciągnąć wnioski dotyczące zachowania lub dalszego rozwoju tych języków. Należy jednak wziąć koniecznie pod uwagę różnice, jakie występują pod tym względem między mniejszościami, mającymi swój *kraj macierzysty*, jak choćby mniejszość narodowa polska, a tak zwanymi mniejszościami absolutnymi bez *kraju macierzystego*, na którego wsparcie mogłyby one ewentualnie liczyć. Do tej drugiej grupy w słowiańskim obszarze językowym należą oprócz Serbołużyczan³ także Łemkowie/Rusini, Kaszubi oraz Ślązacy. W ich wypadku rezygnacja z własnego języka prowadziłyby nieuchronnie do jego całkowitego zniknięcia z mapy lingwistycznej świata, co nie groziłoby językom używanym przez mniejszości z pierwszej wymienionej wyżej grupy.

W badaniach nad językami używanymi przez mniejszości narodowe ważne jest także wzięcie pod uwagę, jakim prestiżem cieszą się w społeczeństwach większościowych języki używane przez mniejszości. Aby zapewnić utrzymanie języka mniejszości, konieczne jest bowiem nie tylko pozytywne nastawienie do języka mniejszości ze strony samej mniejszości, ale także ze strony społeczeństwa większościowego (Crystal 2000: 80). Z tego też względu artykuł zawiera również krótki opis badania, które ukazuje język łużycki z perspektywy mówiącej po niemiecku ludności większościowej Łużyc⁴.

Słabe strony metody kwestionariuszowej

Wciąż zwraca się uwagę na problemy związane z wykorzystywaniem wyników badań empirycznych prowadzonych metodą kwestionariuszową⁵. Mimo coraz

---

³ W historii rola ta była wciąż – przynajmniej częściowo – przejmowana przez Czechów. I tak Adolf Černý po I wojnie światowej pisze w rozprawie *Lužická otázka* (1918), wydanej ponownie w 1945 r.: „V době té nesmí býti zapomenouto na slovanský národěk a zemi nám nejbližší, na Lužici, která kdysi tvořila součást českého státu. Také Lužickým Srbům, kteří ve své podobě sami nemohou hlásiti o své právo, musí se dostati spravedlnosti po hrozných ztrátach, jež staletí utrpěli. Musí býti zachráněni před konečnou záhubou, již by se neubránili, kdyby dále byli zůstaveni v moci německé” (Černý 1945: 5).

⁴ Z przedstawienia polskiej mniejszości na *Zaolziu* i jej języka lub języków zrezygnowano w niniejszym artykule ze względu na brak miejsca. W związku z tym odsyła się do następującej literatury na ten temat: Hannan 1996, Mrózek 1997, Greń 2000, Bogocz i Bortliczek 2014, Bogoczová i Bortliczek 2014, Bogocz 2016, a także Witzlack-Makarevich 2016.

⁵ Por. tu Mummendey i Grau (2014: 14nn).

częściej spotykanych głosów krytycznych pod adresem tej metody zyskała ona dużą popularność w naukach społecznych, a przez to także i w socjolingwistyce, i znajduje w niej różnorodne zastosowanie. Wśród zarzutów stawianych badaniom kwestionariuszowym na uwagę zasługują m.in. dwa wymienione w pracy Mummendey i Grau (2014: 16). Pierwszy z nich to „nieweryfikowalność odpowiedzi respondentów na pytania dotyczące ich stanów wewnętrznych oraz świata ich przeżyć, których symptomy można obserwować z zewnątrz jedynie z ogromnym trudem lub wcale (...)”. Drugi dotyczy sposobu formułowania pytań, które „w standaryzowanej formie mają być odbierane przez respondentów jako bodziec przedstawiany stale w niezmienionej postaci (...)”.

W obu wypadkach krytyka jest związana z subiektywnością wyników pomiaru⁶. Na problem ten zwraca uwagę także Eichinger (2010: 334): „Systematycznie najważniejszym punktem jest przy tym bez wątpienia fakt, iż w przypadku samooceny chodzi o wyrażenie opinii, których relacja do rzeczywistej praktyki i jej systemowych odpowiedników jest raczej niejednoznaczna”. Ale właśnie ten subiektywizm jest w przypadku niektórych dziedzin wiedzy świadomie uwzględniany w badaniach, gdyż jest ze wszech miar pożądanym. Wymienić należałoby tu przede wszystkim tak zwaną dialektologię perceptualną (*perceptual dialectology*)⁷, której celem jest analiza poglądów na temat języka, prezentowanych przez lingwistycznych laików, a nie opisywanie faktycznych stanów języka. Dialektologię perceptualną można w związku z tym traktować jako część lingwistyki amatorskiej (*folk linguistics*)⁸. Problem „zgodnego z prawdą odpowiadania na pytania kwestionariusza” poruszał już Eysenck (1953: 297), przy czym uważał, że jest to spowodowane przede wszystkim *brakiem motywacji* respondentów. Proponował w związku z tym włączenie do kwestionariusza tak zwanych *pytań weryfikacyjnych* (*Lügenfragen*) (Eysenck 1953: 299). W kwestionariuszach stosowanych w projekcie badawczym opisanym w artykule zrezygnowano z pytań tego rodzaju, ponieważ udział w ankiecie był dobrowolny i tym samym problem ten miał znaczenie drugorzędne.

Innym niebezpieczeństwem, które zdaniem Mummendeya i Grau (2014: 154-164) zagraża wiarygodności otrzymanych danych, jest to, że „niektórzy badani w razie wątpliwości odpowiadają na konkretne pytania – niezależnie od ich treści – raczej ,tak’ niż ,nie’ [...]” (Mummendey i Grau 2014: 157). Dotyczy to również zgody na to, co jest społecznie pożądanym (por. Mummendey i Grau

---

⁶ Odnośnie do kwestii treściowego fałszowania odpowiedzi na skutek efektu społecznych oczekiwań patrz Esser 1986. Problem ten w przypadku kwestionariusza pojawia się w o wiele mniejszym zakresie niż przy klasycznych ankietach przeprowadzanych w formie wywiadu.

⁷ Por. Hund et al. 2010.

⁸ Por. Antos 1996 i Niedzielski i Preston 2000.

2014: 165-173). Te okoliczności należy zatem zdaniem autorów wziąć pod uwagę przy ocenie wyników badania. Jednak ankiety, których wyniki zostały opisane w artykule, zawierają albo pytania zamknięte z podanymi możliwościami odpowiedzi, przy czym możliwe są wybory wielokrotne (typ A), albo wypowiedzi, do których użyto 10-stopniowej skali zgody od 0 (*nie pasuje*) do 9 (*w pełni pasuje*) (typ B). Takie skalowanie uważane jest za bardziej wiarygodne niż dwubiegowe oznaczanie cyfrowe ze skalowaniem np. od -5 (*nie pasuje*) do 5 (*w pełni pasuje*), gdyż, jak pokazuje doświadczenie, w tym drugim wypadku zwiększa się liczba odpowiedzi pozytywnych (Mummendey i Grau 2014: 82ff.). Odnośnie do umiejscowienia alternatywnych odpowiedzi Mummendey i Grau (2014: 83) dochodzą do przekonania, iż wielu respondentów uznając za właściwy „kierunek czytania od lewej do prawej, również oceny ‚mniej’ i ‚więcej’ czytają od lewej do prawej”. Z tego powodu w kwestionariuszach cyfry zostały rozmieszczone w kolejności rosnącej. Małe cyfry (0, 1, 2, 3) wyrażają przy tym odrzucenie (*nie pasuje*), a większe (7, 8, 9) zgodę (*w pełni pasuje*). Aby nie wprowadzać uczestników w błąd, dziesięciostopniowe skalowanie w kwestionariuszach było stosowane stale we wszystkich pytaniach.

Kolejny problem stanowi odmowa odpowiedzi przez ankietowanego, czego efektem są niekompletnie wypełnione kwestionariusze. Tutaj można by się obawiać, „że osoby, których to dotyczy, mało się zastanawiały także i przy pozostałych pytaniach” (Mummendey i Grau (2014: 96)). Jednak brak odpowiedzi, choćby w drażliwych kwestiach, także ma wartość empiryczną i należy go przedkładać ponad wymuszone odpowiedzi. Odmowy odpowiedzi były zresztą przewidziane już przy sporządzaniu kwestionariuszy, dlatego na każdym z nich umieszczono wskazówkę: „Udzielenie odpowiedzi nie jest obowiązkowe! Jeżeli odpowiedź nie jest możliwa (...), proszę przejść do następnego pytania. Jeżeli odpowiedź jest niemożliwa z innego powodu lub pytanie jest nieprzyjemne, proszę przejść do następnego pytania”.

Podczas badania, które do niniejszego artykułu można było zanalizować jedynie w niewielkim stopniu, zadawano pytania dotyczące nastawienia do języka, zachowania językowego i oceny języka, między innymi także języka ojczystego uczestników ankiety⁹. Informacje na temat języka ojczystego wprawdzie mało mówią o faktycznej kompetencji językowej, są jednak nieodzowne, gdy chodzi o badanie nastawienia do języka i jego prestiżu, które mają największe znaczenie, jeśli chodzi o utrzymywanie się języków, przede wszystkim języków mniejszości narodowych. Klasyczne przedstawienie tego problemu przez Davida Crystala

⁹ Anthony D. Smith w swoim klasycznym studium *The ethnic origins of nations* zwraca uwagę oprócz religii, rasy, etniczności i terytorium przede wszystkim na znaczenie języka jako jednego z „basic organizing principles and bonds of human association throughout history” (Smith 1988: 12).

brzmi następująco: „Fostering positive language attitudes is, accordingly, one of the most important initiatives to be achieved in the task of language preservation [...]” (Crystal 2000: 80). W odniesieniu do tej kwestii Leoš Šatava proponuje stosowanie „tradičních a moderních metod a kampaní na poli public relations a marketingu” (Šatava 2009: 83). John Edwards zwraca natomiast uwagę na możliwe niebezpieczeństwa tego typu działań i wskazuje na kontrowersyjną rolę lingwistyki w takich procesach: „Intervention in linguistic matters can be worse than doing nothing, if there has been inadequate preparation across a wide spectrum of social life. Whether or not they become ‚interventionists‘ themselves, the primary contribution of academic linguists to all aspects of the social life of language is surely to assist in establishing research-based networks of understanding (...)” (Edwards 2010: 70).

Dotychczasowe badania na Łużycach i na Zaolziu

Mniejszości serbołużyckie na Łużycach były w przeszłości wielokrotnie przedmiotem badań naukowych, przeprowadzanych najczęściej w Instytucie Serbołużyckim (siedziba Budziszyn/placówka Chociebuż) i /lub w Instytucie Sorabistyki Uniwersytetu Lipskiego. W dalszej części rozważań zostaną przedstawione cztery projekty¹⁰ mające znaczenie dla niniejszego artykułu¹¹.

Pierwszym z nich, szczególnie cennym, jest badanie *Komplexe Gegenwartsforschung* przeprowadzone przez Instytut Badań Ludności Serbołużyckiej (obecnie Instytut Serbołużycki) w roku 1987, w ostatnich latach istnienia NRD, którego wyniki opublikowano krótko po *Przełomie 1989/1990* (Elle 1992)¹². Ankieta przeprowadzona wówczas była pierwszym tak obszernym badaniem od połowy lat pięćdziesiątych. W porównaniu z późniejszymi studiami można zauważyć różnice w nastawieniu respondentów do języka, którego przyczyną może być zmiana systemu politycznego i społecznego na wschodzie Niemiec. Z tego względu dane uzyskane w tym badaniu „stanowią przedmiot zainteresowania z punktu widzenia historii współczesnej, naświetlają jednakowoż specyficzny wycinek polityki kulturowej i narodowościowej NRD pod koniec jej istnienia” (Elle 1992: 7).

¹⁰ Oprócz tego zwraca się uwagę na Jodlbauer et al. 2001.

¹¹ Z powodu różnych grup celowych, sformułowanych pytań, a także i liczby respondentów, porównania między tymi studiami a ankietą autora nie jest bezproblemowe. Dostarczają one jednak ważnych punktów zaczepienia.

¹² Ankietę przeprowadzono w pięciu niemiecko-łużyckich gminach na terenach wiejskich. Cztery z nich znajdują się obecnie na terenie kraju związkowego Saksonia, jedna w kraju związkowym Brandenburgia.

Drugim ważnym projektem badawczym była obszerna ankieta przeprowadzona w latach 1995/1996 przez czeskiego sorabistę Leoša Šatavę w serbołużyckim gimnazjum w Budziszynie. Wzięło w niej udział około 380 uczniów z klas od ósmej do dwunastej. Ankieta rozszerzona w 2000 roku na serbołużyckie licea, a w roku 2001/2002 zakończono na gimnazjum serbołużyckim w Budziszynie (Šatava 2005). Šatava stwierdził między innymi, że tylko około jednej trzeciej ankietowanych serbołużyckich uczniów określało się „wyraźnie lub wyłącznie jako Serbołużyczanin”. Tożsamość serbołużycka była dla nich wprawdzie nieco ważniejsza niż niemiecka, „przeważająca część wykorzystuje jednak dla własnych korzyści tożsamość podwójną (serbołużycko-niemiecką) lub tożsamość mnogą (tożsamość wielobiegunowa) (region, obywatelstwo, przynależność do jakiejś grupy językowej itp.)” (Šatava 2005: 206). Ze względu na identyczną grupę docelową ankieta ta ma szczególne znaczenie dla badania opisanego w artykule, w którym ankietowanymi są także serbołużyccy uczniowie.

Istotne znaczenie mają również dla opisanych w artykule badań wyniki innych ankiet, których celem było sprawdzenie, jaką rolę odgrywa język w umacnianiu tożsamości serbołużyckiej lub serbskości. Jedną z nich była wspólna ankieta dla absolwentów serbołużyckich gimnazjów w Budziszynie i Chociebużu, mających od 18 do 33 lat, która została przeprowadzona w roku 1990 przez Instytut Serbołużycki i studentów sorabistyki Uniwersytetu Lipskiego. Przeważająca większość ankietowanych zaznaczyła wówczas, że używanie języka łużyckiego (*wužiwanje serbskeje rěče*) jest dla nich ważnym kryterium *serbskosce* (dla 75,9% ankietowanych *bardzo ważnym*, dla 15,2% *ważnym*, 8% *raczej ważnym*), dużo ważniejszym niż przyznawanie się do bycia Serbołużyczaninem (*wuznawanja jako Serb*), pielęgnowanie zwyczajów i tradycji serbołużyckich (*hajeenje serbskich naložkow a tradicijow*), pochodzenie serbołużyckie (*serbski pochod*), uczestnictwo w serbołużyckim życiu kulturalnym (*wobdželenje na serbskim kulturnym žiwjenju*) i religia (*nabožina*) (Šoćina 1999: 209). W porównaniu do o dziesięć lat starszego studium okazało się, że znaczenie języka łużyckiego jako wyznacznika tożsamości narodowej jest więc znacznie większe, podczas gdy serbołużyckim zwyczajom i tradycji przypisywane jest znacznie mniejsze znaczenie pod tym względem (por. Elle 1992: 85)¹³.

W ankiecie z 1987 r. dwie trzecie niemieckich respondentów podało, że regularnie uczestniczy w serbołużyckim życiu kulturalnym. Elle (1992: 89) wyciąga z tego wniosek, iż „dwukulturowość była zjawiskiem rozpowszechnionym także

¹³ W innym miejscu czytamy: „W rodzinie, w kręgu kolegów i znajomych język łużycki ma w młodszych rocznikach jedynie niewielką rangę i mimo istniejących umiejętności językowych nie jest już używany” (Elle 1992: 25).

wśród Niemców i w związku z tym była ogólną cechą charakterystyczną życia kulturalnego na Łużycach”¹⁴.

Kolejne ważne badania przeprowadziła Cordula Ratajczak, opierając się na cytowanej ankiecie Šatavy, przy czym autorka wybrała drogę odwrotną, badane było „nastawienie niemieckojęzycznych uczniów do napotykanego przez nich języka mniejszości na obszarze dwujęzycznym” (Ratajczak 2011: 155). W swoim badaniu Ratajczak zajęła się więc w szczególności oficjalnym obrazem dwukulturowych Łużyc jako miejscem „przykładowego, pozytywnego współżycia łużycko-niemieckiego”, o jaki zabiega się wciąż w broszurach turystycznych i publikacjach urzędowych. Punktem wyjścia jej badań była teza, „że istnieje zasadnicza sprzeczność między oficjalną legitymizacją języka łużyckiego, a jego akceptacją wśród ludności” (Ratajczak 2011: 155). W badaniu prawie 90% ankietowanych uczniów podało, że jeszcze nigdy nie zostali zagadnięci w języku łużyckim (lub tylko czasem¹⁵). Niemal 80% nie zetknęło się z językiem łużyckim nigdy (lub tylko czasem) w życiu publicznym, a ponad 80% nie dowiedziało się w szkole niczego lub tylko niewiele o języku łużyckim i kulturze łużyckiej (Ratajczak 2011: 156). 65% było zdania, że Serbołużyczanie powinni z uprzejmości mówić w obecności Niemców po niemiecku, 40% sądzi, że Serbołużyczanie mówią po łużycku przede wszystkim wtedy, gdy nie chcą być rozumiani (przez wyłącznie niemieckojęzycznych słuchaczy) (Ratajczak 2011: 156).

Idealne możliwości porównania z wynikami ankiety przeprowadzonej wśród uczniów na *Zaolziu* pojawiają się w stosunku do porównywalnego badania, które na początku lat 1990 przeprowadziła wśród młodzieży z tego samego regionu Irena Bogoczova (Bogoczova 1993). Podczas tego badania ankietowano między innymi 69 polskich uczniów, przy czym zadawano im pytania po części prawie identyczne jak te w obecnym badaniu z roku 2015. Przy pytaniu o język ojczysty (*Který jazyk považujete za mateřský: polštinou (p.), češtinou (č.), nářečí (n.)?*) prawie 75% ankietowanych podało język polski i tylko nieco więcej niż 20% wskazało dialekt/gwarę (Bogoczova 1993:50). Interesujące są w związku z tym informacje dotyczące języka używanego w rodzinach ankietowanych (*Kterého jazyka používáte doma v rozhovorech s rodiči a sourozenci: polštiny (p.), češtiny (č.) nebo nářečí (n.)?*). W tym wypadku 59 z 69 pytaných uczniów podało, że w domu mówią zawsze (*vždy*) dialektem/gwarą, 9 przeważnie (*převažně*) i 1 okazjonalnie (*výjimečně*). Język polski był wymieniany przez dużą większość ankietowanych jako język ojczysty, mimo że w komunikacji w rodzinie nie odgrywał on w sposób

¹⁴ Z powodu szczególnej sytuacji w pięciu miejscowościach, w których przeprowadzono ankietę, z ponadprzeciętnie wysokim udziałem ludności serbołużyckiej, należy krytycznie przeanalizować to uogólnienie.

¹⁵ Niestety, nie zapytano osobno o te informacje.

oczywisty żadnej roli. Jedynie 48 respondentów podało bowiem, że od czasu do czasu (*výjimečně*) mówią w domu po polsku (Bogoczová 1993: 61).

Analiza niektórych aspektów badania

W dalszej części artykułu zostaną zanalizowane oraz porównane kluczowe kwestie, jakie pojawiły się jako wyniki badania na Łużycach i na *Zaolziu*¹⁶.

Większość gimnazjalistów z *Zaolzia* nie podała podczas ankiety tożsamości hybrydowej, mimo iż była taka możliwość i można było wybrać jedną z możliwych odpowiedzi spośród następujących jestem *Polką/Polakiem, Czeszką/Czechem, Ślązaczką/Ślązakiem, Zaolzianką/Zaolzianinem*¹⁷ oraz „*polską Czeszką*”/ „*polskim Czechem*”, a w razie wątpliwości wszystkie pięć naraz. Około 45% badanych postrzega się wyłącznie jako *Zaolzianka/Zaolzianin*, 30% jako *Polka/Polak*. Serbołużyccy uczniowie mieli możliwość określenia się jako *Serbołużyczanka/Serbołużyczanin, Saksonka/Saksończyk, Łużyczanka/Łużyczanin, Niemka/Niemiec z terenów wschodnich, serbołużycka Niemka/serbołużycki Niemiec, Niemka/Niemiec* i/lub *Słowianka/Słowianin*. Ponadto możliwe było odrzucenie wszystkich podanych tożsamości (*Co to za pytanie? Mnie jest wszystko jedno!*)¹⁸. Około jedna czwarta ankietowanych podała wyłącznie tożsamość serbołużycką, 15% wybrało połączenie *Serbołużyczanka/Serbołużyczanin, Łużyczanka/Łużyczanin*, około 10% określiło się jako *Serbołużyczanka/Serbołużyczanin, serbołużycka Niemka/serbołużycki Niemiec* lub *Serbołużyczanka/Serbołużyczanin, Łużyczanka /Łużyczanin, serbołużycka Niemka/serbołużycki Niemiec*. Na połączenie *Serbołużyczanka/Serbołużyczanin* i *Niemka/Niemiec* zdecydowało się także prawie 10% ankietowanych. Oprócz dominacji tożsamości wyłącznie serbołużyckiej ujawnił się wśród nich bardzo słaby przejaw tożsamości niemieckiej, wschodnioniemieckiej, saksońskiej i przede wszystkim słowiańskiej.

W ramach ankiety należało jednakże stwierdzić, na ile wśród ankietowanych uczniów przejawia się tożsamość słowiańska. Z tego powodu postawiono różne pytania dotyczące tematów słowiańskich¹⁹. I tak zapytano o to, *czy dla nas Serbołużyczan byłoby dobrze, gdyby Łużyce po 1945 roku zostały przyłączone do*

¹⁶ W kwestii porównywalności wyników badań międzykulturowych i porównań między krajami zob. Bachleitner et al. 2014.

¹⁷ Przyjęte w naukowej literaturze specjalistycznej określenia *Zaolzianin/Zaolzianka* nie odgrywają prawie żadnej roli w obrębie mniejszości. Zamiast tego używane są określenia *Zaolziak/Zaolziaczka*.

¹⁸ Z tej możliwości nie skorzystał żaden z respondentów.

¹⁹ Autor jest świadom faktu, iż kwestie te są bardzo przypadkowe i mogą stać się okazją do dyskusji. Tego rodzaju dyskusje są jednak zamierzone i pożądane.

Czech lub do Czechosłowacji. Ta opcja została kategorycznie odrzucona. Także studia w języku słowiańskim (do których język łużycki byłby kluczem, a dwujęzyczność niemiecko-serbołużycka w związku z tym ogromną zaletą) dla serbołużyckich gimnazjalistów prawie nie wchodzi w rachubę. Również większość gimnazjalistów na *Zaolziu* (70%) nie studiowałaby w Polsce, gdyby miała taką możliwość.

Z powodu niewielkich możliwości używania języka łużyckiego serbołużyccy gimnazjaliści traktują swoją dwujęzyczność jako mniejszą zaletę niż polscy gimnazjaliści w Czechach. Pozytywne jest jednak to, że przeważająca część ankietowanych przyznaje się do dwujęzyczności, co stanowi korzystny czynnik sprzyjający utrzymaniu się języka łużyckiego w przyszłości i jednocześnie niezbędny do tego, aby język łużycki był przekazywany kolejnym pokoleniom.

Przyznanie się do łużyckiego jako języka ojczystego wypadło bardzo jednoznacznie. Prawie wszyscy ankietowani podali język łużycki jako jedyny język ojczysty²⁰. Na *Zaolziu* prawie 60% przyznawało się do dialektu regionalnego *po naszymu*, podczas gdy język polski osiągnął jedynie poziom około 10%, za nimi znalazły się kombinacje *polski/po naszymu* i *polski/po naszymu/czeski*. Pomimo iż język czeski jako język ojczysty nie odgrywa prawie żadnej roli, niewielka większość deklarowała przynajmniej jednakowo dobrą znajomość języka polskiego i czeskiego. Około 70% gimnazjalistów serbołużyckiego gimnazjum włada językiem łużyckim – według własnej oceny – przynajmniej tak samo dobrze jak językiem niemieckim. Bardzo duże jest także znaczenie, jakie przypisuje się językowi łużyckiemu w kontekście więzi wspólnoty serbołużyckiej. Ankietowani oceniali je na 7 do 9 punktów na 10 możliwych²¹. Odnośnie do znaczenia języka łużyckiego jako najważniejszego kryterium odróżniania się członków mniejszości serbołużyckiej od niemieckiego społeczeństwa większościowego, ankietowani nie ukazała jednoznacznego obrazu. Wypowiedź *Bez języka łużyckiego nie różnilibyśmy się od nie-Serbołużyczan* została wprawdzie potwierdzona przez większość ankietowanych wysoką punktacją (každorazowo ok. 17% ankietowanych oceniało prawdziwość tego zdania na 6,7,8 punktów na 10), ale najwyższa wartość 9 (12%) była równoważona przez wartości niskie: 1 i 2 w takim samym zakresie.

Dla rozwoju języka i jego utrzymania media mają znaczenie decydujące. Podczas gdy młodzież polskiego pochodzenia w Republice Czeskiej może – nie tylko z powodu geograficznej bliskości do Polski – odwołać się do bogatej

²⁰ Na ten problematyczny związek między językiem ojczystym a faktyczną kompetencją językową już zwracano uwagę.

²¹ Ze względów przejrzystości byłoby celowe podsumowanie w przyszłych analizach niskich (0-2), średnich/neutralnych (3-6) i wysokich (7-9) wartości potwierdzających znaczenie języka łużyckiego w tworzeniu wspólnoty serbołużyckiej.

i różnorodnej oferty mediów w języku polskim, ich serbołużyczcy rówieśnicy nie mają prawie żadnych możliwości w tym zakresie. Nie istnieją dzienniki wydawane w języku łużyckim, a audycje w języku mniejszości w radiu i telewizji są bardzo ograniczone i nie są na ogół kierowane do przedstawicieli młodszego pokolenia. Nie może więc być zaskoczeniem niewielka popularność mediów w języku łużyckim. Z drugiej zaś strony polscy gimnazjaliści skłaniają się bardziej ku mediom czeskim niż polskim. Jest to być może związane z tym, że w rozpowszechnionym wśród polskiej młodzieży lokalnym dialekcie *po naszymu* nie ma praktycznie żadnej oferty ze strony mediów.

Ankieta wykazała bardzo wyraźnie, że serbołużyczcy gimnazjaliści przyznają się do regionu ojczystego i są z nim związani. Świadczy o tym chociażby to, że prawie wszyscy ankietowani widzą swoją zawodową i rodzinną przyszłość na Łużycach. W tym zakresie ich informacje różnią się wyraźnie od tych, jakich udzielili im ankietowani niemieccy koledzy szkolni, którzy swojej przyszłości nie widzą na Łużycach. Wypowiedzi te są naturalnie trudne do weryfikacji. Można z nich jednak wywnioskować, że Serbołużycanie z Łużyc są silniej związani z regionem niż łużyccy Niemcy.

Podsumowanie

Mimo dużego znaczenia wciąż przypisywanego językowi łużyckiemu na podstawie wyników różnych ankiet, jego stan uważa się za krytyczny. Spowodowane jest to prawdopodobnie tym, że zwykle w odpowiednich badaniach w pierwszym rzędzie biorą udział te osoby, których świadomość językowa (łużycka) jest wysoka. Nie dziwi więc wysoki procent odpowiedzi pozytywnych i wysoki wskaźnik zgody, jeśli chodzi o przyznawanie się do języka łużyckiego wśród serbołużyckich uczniów Gimnazjum Serbołużyckiego w Budziszynie (Sorbisches Gymnasium Bautzen). Takie stwierdzenie można z pewnością poczynić i dla polskiego gimnazjum w Czeskim Cieszynie.

W obrębie mniejszości polskiej coraz donioślejsze są jednak głosy ostrzegające przed tendencjami do asymilacji wśród młodzieży, a co za tym idzie, utratą języka polskiego (także na koszt lokalnego dialektu) (por. Bizoń 2015). Tendencja ta zarysowywała się już w badaniu Bogoczowej (1993), nie jest zatem żadnym nowym zjawiskiem.

Šatava (2005: 206) stwierdził między innymi, że tylko około jednej trzeciej serbołużyckich uczniów określało się „wyraźnie lub wyłącznie” jako Serbołużycanie. To stwierdzenie potwierdziło się w niniejszym badaniu. Natomiast nie potwierdziła się tożsamość serbołużycko-niemiecka, którą Šatava stwierdził u większej części ankietowanych, w badaniu opisanym w artykule podało ją tylko

10% badanych. W innych tożsamościach hybrydowych komponent niemiecki nie pojawił się ani razu i ustępuje w ten sposób miejsca tożsamościom lokalnym (*Niemka/Niemiec z terenów wschodnich, Saksonka/Saksończyk, Łużyczanka/Łużyczanin*), a także tożsamości zdeterminowanej obywatelstwem (*serbołużycka Niemka/serbołużycki Niemiec*).

Można było także potwierdzić wskazywane przez Šatavę marginalne znaczenie tożsamości słowiańskich. Šatava pisze w podsumowaniu badań – z powodu niejasnych ograniczeń samoświadomości etnicznej młodzieży serbołużyckiej – o *tożsamości light*. Wypowiedzi tej w obecnym stanie badania nie można ani potwierdzić, ani zanegować (i nie tylko z powodu o wiele mniejszej liczby respondentów). W tym zakresie konieczne są dalsze badania.

Logicznym wynikiem dwu- lub wielokulturowości, według Šatavy, jest większa przepuszczalność, zasłonięcie lub całkowita utrata granic etnoróżnicujących (Šatava 2005: 24). W związku z tym należy obserwować, w jakim stopniu w przyszłych latach w obu mniejszościach umocnią się (Łużyce) lub silniej wytworzą (Zaolzie) tożsamości hybrydowe i czy będą one wówczas dominujące. To właśnie rozwój dokonujący się wśród młodzieży ma tutaj największe znaczenie. Duże znaczenie ma jednak także pozostawanie młodych ludzi w regionie – tego, przede wszystkim wśród Serbołużyczan, wyraźnie życzy sobie spora większość. Ale życzenie to w następnych latach będzie musiało zmierzyć się z rzeczywistością na słabo rozwiniętych gospodarczo Łużycach.

Z niemieckiego przełożyła Monika Zielińska (Kraków)

Bibliografia

- Antos G., 1996, *Laien-Linguistik. Studien zu Sprach- und Kommunikationsproblemen im Alltag. Am Beispiel von Sprachratgebern und Kommunikationstrainings*, Tübingen
- Bachleitner R., Weichbold M., Aschauer W., Pausch M., 2014, *Methodik und Methodologie interkultureller Umfrageforschung. Zur Mehrdimensionalität der funktionalen Äquivalenz*, Wiesbaden.
- Bizoń A. et al. (red.), 2015, *Wizja 2035. Strategia rozwoju polskości na Zaolziu*, Czeski Cieszyn.
- Bogocz, I., 2016, „*Jak oni mówią?*”, czyli próba interpretacji języka Polaków na Zaolziu [w:] „*LingVaria. Półrocznik Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego*” XI 2/22, s. 227–247.
- Bogocz I., Bortliczek M., 2014, *Mowa potoczna Zaolzian* [w] „*Język Polski*” t. XCV (3), s. 250–259.
- Bogoczová I., 1993, *Jazyková komunikace mládeže na dvojjazyčném území českého Těšínska. Zpráva o dotazníkovém průzkumu*, Ostrava.

- Bogoczová I., Bortliczek M., 2014, *Jazyk příhraničního mikrosvěta (běžná mluva Těšíňanů v ČR) – Język przygranicznego mikroświata (mowa potoczna mieszkańców Zaolzia)*, Ostrava.
- Černý A., 1945, *Lužická otázka*, Praha.
- Crystal D., 2000, *Language death*, Cambridge.
- Edwards J.R., 2010, *Minority Languages and Group Identity. Cases and Categories*, Amsterdam/Philadelphia.
- Eichinger L.M., 2010, *Kann man der Selbsteinschätzung von Sprechern trauen?* [w:] M. Hundt, A. Lasch, C. A. Anders (red.), *Perceptual Dialectology. Neue Wege der Dialektologie*, Berlin/Boston, s. 433–449.
- Elle L., 1992, *Sorbische Kultur und ihre Rezipienten. Ergebnisse einer ethnosoziologischen Befragung*, Bautzen.
- Esser H., 1986, *Können Befragte lügen? Zum Konzept des „wahren Wertes“ im Rahmen der handlungstheoretischen Erklärung von Situationseinflüssen bei der Befragung* [w:] „Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie“ 38 (2), s. 314–336.
- Eysenck H-J., 1953, *Fragebogen als Messmittel der Persönlichkeit* [w:] „Zeitschrift für experimentelle und angewandte Psychologie“ 3, s. 291–335.
- Greń Z., 2000, *Śląsk Cieszyński. Dziedzictwo językowe*, Warszawa.
- Hannan K., 1996, *Borders of language and identity in Teschen Silesia*, New York.
- Hundt M., Lasch A., Anders C.A., (red.), 2010, *Perceptual Dialectology. Neue Wege der Dialektologie*, Berlin/Boston.
- Jodlbauer R., Spieß G., Steenwijk H., (2001), *Die aktuelle Situation der niedersorbischen Sprache. Ergebnisse einer soziolinguistischen Untersuchung der Jahre 1993–1995*, Bautzen.
- Mrózek R., 1997, *Język Polaków w Czechach* [w:] S. Dubisz (red.), *Język polski poza granicami kraju*, Opole, s. 124–138.
- Mummendey H.-D., Grau I., 2014, *Die Fragebogen-Methode*, Göttingen/Bern/Wien.
- Niedzielski N.A., Preston D.-R., 2000, *Folk Linguistics*, Berlin.
- Ratajczak, C., 2004, *Mühlroser Generationen. Deutsch-sorbische Überlebensstrategien in einem Lausitzer Tagebauegebiet*, Münster.
- Ratajczak C., 2011, *Die deutsch-sorbische Lausitz – ein bikultureller Raum der Nicht-begegnung? Ausgewählte Ergebnisse einer Befragung an deutschen Schulen* [w:] E. Tschernokoshewa, I. Keller (red.), *Dialogische Begegnungen. Minderheiten – Mehrheiten aus hybridologischer Sicht*, Münster, s. 154–173.
- Šatava L., 2005, *Sprachverhalten und ethnische Identität. Sorbische Schüler an der Jahrtausendwende*, Bautzen.
- Šatava L., 2009, *Jazyk a identita etnických menšin. Možnosti zachování a revitalizace*, Praha.
- Smith A., 1988, *The ethnic origins of nations*, Oxford.
- Šoćina J., 1999, *Kak „serbscopy” si serbscopy studenća?* [w:] *Letopis* 46 (Sonderheft/Wosebity Sešiwk), s. 205–217.
- Witzlack-Makarevich K., 2016, *Pogodejmy po naszymu czyli dialog pokoleń wśród mniejszości polskiej na Zaolziu o gwarze zaolziańskiej w świetle nowszych badań terenowych* [w:] E. Wierzbicka-Piotrowska (red.), *Dialog pokoleń II*, Warszawa, s. 203–215.

Dialog beyond borders: Polish students in the Zaolzie region and Sorbian students in Lusatia

Summary

This paper presents results of a research conducted in the frame of the project *Languages and Identities of Slavic minorities. Vitality – Prestige – Attitudes – Language maintenance*. In the paper the author compares language-attitudes and self-assessments of language proficiency of members of two Slavic minorities: the Polish minority in the *Zaolzie* region (Czech part of Silesia) and the Sorbian minority in Upper Lusatia (Saxony, Germany). For this purpose had been selected two largely homogeneous groups. On the one hand 51 students (between 17 and 19 years old) of the Gimnazjum im. Juliusza Słowackiego in Český Těšín (Czech Republic) and on the other 19 students (between 16 and 18 years old) of the Sorbisches Gymnasium in Bautzen (Germany). Beyond the author presents research findings of several other field studies in Lusatia.

Key words: Zaolzie, Lusatia, Polish language, Sorbian languages, *language maintenance and attitudes*

Słowa kluczowe: Zaolzie, Łużyce, język polski, języki łużyckie, postawy językowe i zachowanie języka